

MARCIN ŁUKASZ MAJEWSKI

Ośrodek Badań nad Kulturą Ormiańską w Polsce

Polska Akademia Umiejętności

ORCID: 0000-0003-4483-6136

List arcybiskupa ormiańskiego Lwowa Mikołaja Torosowicza do podkanclerzego wielkiego koronnego Tomasza Zamoyskiego z 1631 roku

Zawarta w pierwszej połowie XVII wieku unia Kościoła ormiańskiego w Rzeczypospolitej z Kościołem łacińskim stanowiła bez wątpienia istotną cezurę w historii Ormian polskich. Przed jej zawarciem, a więc w XIV–XVI wieku, stosunki obu Kościołów układały się na ogół poprawnie. Widomą tego oznaką były odbywające się we Lwowie procesje z okazji różnych wydarzeń państwowych, podczas których ormiańskie duchowieństwo kroczyło zaraz za duchownymi łacińskimi, a przed duchowieństwem ruskim. Również w Kamieńcu Podolskim tamtejsze źródła wskazują na życzliwość okazywaną sobie wzajemnie przez duchowieństwo ormiańskie i łacińskie¹.

---

¹ K. Stopka, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000, s. 59.

Klimat pełnej tolerancji wobec Kościoła ormiańskiego zaczął się jednak zmieniać pod koniec XVI wieku wraz z pojawianiem się w Kościele katolickim po soborze trydenckim trendów kontrreformacyjnych. Przebywający w Rzeczypospolitej nuncjusze papiescy ze zgorzaniem patrzyli na miejscowe stosunki wyznaniowe, ubolewając, że Kościół ormiański, uważany za heretycki, posiada w Polsce własne świątynie, duchowieństwo i wiernych². Choć wielu biskupów łacińskich nie podzielało opinii papieskich nuncjuszy, również oni zachęcali Ormian do unii z Rzymem³.

W 1626 roku przybył do Lwowa były katolikos eczmiażyński Melchizedek – wielokrotnie deklarujący swoją wierność wobec Stolicy Apostolskiej oraz żądający od wyświęconych przez siebie biskupów w Polsce złożenia katolickiego wyznania wiary⁴. Celem przyjazdu Melchizedeka było zebranie okupu, który nałożył na niego szach perski Abbas I⁵. Pilnie potrzebując znacznej sumy pieniędzy, Melchizedek zaangażował się w rywalizację między wpływowymi lwowskimi rodami ormiańskimi o obsadę wakującego arcybiskupstwa. Ormiański mnich i kronikarz Arakel z Tebryzu opisał okoliczności, w jakich dokonano wyboru i konsekracji nowego arcybiskupa ormiańskiego Lwowa:

Otóż gdy [Melchizedek] przybył tam i zjechał do miasta Lwowa, to po kilku dniach pewien zakonnik z tegoż miasta Lwowa, imieniem Nikolajos, wysłał do katolikosa Melchizedecha jakichś ludzi jako orędowników swych i pośredników, a to w celu, by wyświęcił go katolikos na biskupa (...). I gdy pośrednicy stanęli przed katolikosem, ofiarowali mu wiele złota i prosili, aby uczynił biskupem zakonnika Nikolajosa, katolikos zaś ujrzawszy przed sobą

---

² Ibidem.

³ Ibidem, s. 60.

⁴ K. Stopka, A.A. Zięba, *Ormiańska Polska*, Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, Warszawa 2018, s. 122.

⁵ Arakel z Tebryzu, *Księga dziejów*, PIW, Warszawa 1981, s. 184, 187, 194.

tyle złota, a ufając, iż otrzyma go jeszcze więcej, raczył się zgodzić na wyświęcenie Nikolajosa na biskupa Lwowa⁶.

Wspomnianym w relacji Arakela z Tebryzu mnichem o imieniu Nikolajaos był Mikołaj Torosowicz – syn Jakuba i Katarzyny Awedykowiczówny⁷. Zarówno według relacji kronikarza, jak spisane go w 1627 roku poematu *Historia Nigola* autorstwa polskiego Ormianina Symeona Lehacego, wybór Nikolajosa spotkał się ze zdecydowanym sprzeciwem lwowskich duchownych ormiańskich, starszyny i pospólstwa. Wszyscy żądali od katolikosy odstąpienia od wyświęcenia mnicha Mikołaja na arcybiskupa, ale ten, pozostając głuchy na opinie wiernych, wyjechał z miasta do klasztoru św. Bogurodzicy na przedmieściu Lwowa i tam dokonał wyświęcenia kandydata⁸. Przed dokonaniem konsekracji Melchizedek odebrał od Torosowicza katolickie wyznanie wiary oraz przysięgę na wierność Stolicy Apostolskiej⁹. Przeciwnicy nowego arcybiskupa wszczęli zamieszki, ale nie udało im się przeszkodzić w zaakceptowaniu wyboru Torosowicza przez starszysnę ormiańską oraz jego zatwierdzeniu przez króla Zygmunta III¹⁰. Wydarzenia te nie zakończyły jednak sporów wewnątrz gminy ormiańskiej. Kiedy do Kamieńca przybył wrogi wobec projektów unijnych były patriarcha Sambułu Grzegorz z Cezarei, dokonał ekskomuniki Mikołaja Torosowicza¹¹. Na niewiele się zdało wydalenie

⁶ Ibidem, s. 298.

⁷ K. Stopka, *Genealogia Torosowiczów, czyli o przodkach i rodzinie twórcy unii Ormian polskich z Kościołem katolickim*, „Lehahyer” 2015, t. 3, s. 17–19; K. Stopka, A.A. Zięba, op. cit., s. 122.

⁸ Arakel z Tebryzu, op. cit., s. 298 i n.; S. Lehacy, *Historia Nigola*, [w:] idem, *Zapiski podróże w tłumaczeniu z języka ormiańskiego i w opracowaniu Hripsime Mamikonyan*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2022, s. 375–392.

⁹ K. Stopka, A.A. Zięba, op. cit., s. 122.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Arakel z Tebryzu, op. cit., s. 302.

z Rzeczypospolitej patriarchy pod zarzutem szpiegostwa na rzecz Imperium Osmańskiego, ponieważ w związku z dużym napięciem wewnątrz społeczności ormiańskiej, lwowska Rada Starszych nakazała Torosowiczowi udanie się do Imperium Osmańskiego i wystaranie się u Grzegorza z Cezarei o zdjęcie ekskomuniki¹². Arcybiskup nie dotarł jednak do celu podróży. Będąc w Bursie, jak przekazuje Arakel, Torosowicz: „tylko napisał list z prośbą oraz błaganiem do wardapeta Grigora, a pisał tak: »Dojechałem oto do Bursy i leżę chory, i dlatego nie mogę przybyć, lecz proszę cię, abys zdjął ze mnie klątwę i uwolnił od anatemy oraz wystosował do mnie i parafian moich list z błogosławieństwem swym, abym mógł dzięki modlitwie twojej i błogosławieństwu powrócić w zdrowiu do siebie«”¹³.

Symulowanie choroby przyniosło oczekiwany skutek, gdyż Grzegorz udzielił Torosowiczowi swojego błogosławieństwa i zdjął rzuconą na niego klątwę. Podstęp jednak się nie udał, bo gdy prawda wyszła na jaw, hierarcha ponownie obłożył lwowskiego arcybiskupa anatema¹⁴. Konflikt zaogniał się w dalszym ciągu i nie był w stanie go rozwiązać wysłany do Lwowa jako newirag katolikosa Mowsesa ormiański biskup Isfahanu Chaczadur¹⁵. Przeciwnicy arcybiskupa, których zresztą poparł Chaczadur, zamknęli przed Torosowiczem kościoły¹⁶.

Przyparty do muru Torosowicz udał się więc 24 października 1630 roku do kościoła karmelitów bosych i tam złożył publicznie katolickie wyznanie wiary, oddając się pod opiekę Stolicy Apostolskiej¹⁷. Następnie, przy pomocy władz miejskich, siłą prze-

---

¹² Ibidem, s. 301–302.

¹³ Ibidem, s. 303.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, s. 303 i n.

¹⁶ Ibidem, s. 304.

¹⁷ K. Stopka, A.A. Zięba, op. cit., s. 124.

jął katedrę ormiańską, skarbiec oraz inne budynki i kościoły¹⁸. Wobec wrogości wiernych niechciany arcybiskup szukał poparcia dla swoich działań u łacińskich dostojników kościelnych. Udało mu się uzyskać przychylną nuncjusza papieskiego Honorata Viscontiego, łacińskiego arcybiskupa Lwowa Jana Andrzeja Próchnickiego oraz katolickiego duchowieństwa. Jednocześnie podjął działania mające na celu zjednanie dla jego sprawy władz państwowych.

Śladem aktywności Torosowicza na tym polu jest list, który napisał 4 lutego 1631 roku do podkanclerzego wielkiego koronnego Tomasza Zamoyskiego. Na list ten natrafiłem w 2021 roku podczas kwerendy w Serii I Korespondencji wchodzącej w skład znajdującego się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie zespołu Archiwum Zamoyskich. Odpis listu przesłałem dyrektorowi Ośrodka Badań nad Kulturą Ormiańską w Polsce, Andrzejowi A. Ziębie, który udostępnił go najwybitniejszemu badaczowi dziejów Ormian polskich i unii ich Kościoła z Kościołem łacińskim, Krzysztofowi Stopce. Historyk wykorzystał to źródło w obszernym i niezwykle wnikliwym biografii arcybiskupa Mikołaja Torosowicza, opublikowanej w 54 tomie *Polskiego Słownika Biograficznego*¹⁹.

Okoliczności napisania listu do podkanclerzego były związane z wytoczeniem w styczniu 1631 roku przez lwowską gminę ormiańską procesu Torosowiczowi i wspierającej go w siłowym przejęciu kościołów radzie miejskiej Lwowa przed koronnym sądem asesorskim²⁰. Arcybiskup nie zamierzał jednak udać się

¹⁸ Arakel z Tebryzu, op. cit., s. 307.

¹⁹ K. Stopka, *Torosowicz Mikołaj*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 54, z. 3 (222), IH PAN, Warszawa–Kraków 2022, s. 436.

²⁰ *Jasachy gminy Ormian lwowskich za lata 1598–1638 w języku ormiańsko-kipczackim w opracowaniu Krzysztofa Stopki*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020, s. 503.

osobiście do Warszawy, co w liście tłumaczył wrogością Ormian, którzy „nie tylko mię [tj. Torosowicza – MŁM] pozwami zadwor-nemi wyciągneli ale y lotrzykow swawolnych na odjęcie mi zdro-wia po drogach iako mam od pewnych ludzi wiadomość z gotowali Motus nowe gdziebym sie w drogę z domu do Warszawy puscił nastroili”²¹. Nie chcąc, by na dworze królewskim absencja arcy-biskupa została źle odebrana, Torosowicz przekonywał adresata listu, że miał zamiar osobiście stanąć przed królem i podkancler-zym, ale za radą przyjaciół i osób mu przychylnych, ostrzegają-cych przed potencjalnym niebezpieczeństwem, postanowił zostać we Lwowie²². Do Warszawy wysłał jednak swego brata Awedyka i jeszcze jedną zaufaną osobę²³. List, który wysłał na ręce Tomasza Zamoyskiego nie tylko miał tłumaczyć nieobecność arcybiskupa w Warszawie, ale przede wszystkim zyskać dla niego przychyłność dostojnika w zbliżającym się procesie sądowym²⁴.

Źródło to jest ciekawym przyczynkiem do dziejów Kościoła or-miańskiego w czasie trwającego kilka dekad konfliktu między ar-cybiskupem Torosowiczem a gminą ormiańską we Lwowie o unię z Kościołem łacińskim.

Edycja

Arcybiskup ormiański Lwowa Mikołaj Torosowicz wyjaśnia podkanclerzemu wielkiemu koronnemu Tomaszowi Zamoy-skiemu przyczyny swojej nieobecności w Warszawie oraz prosi

---

²¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, Seria I Korespondencji. Korespondencja Tomasza Zamoyskiego, drugiego Ordynata. Listy różnych osób do Tomasza Zamoyskiego 1628–1637, s. 27.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, s. 28.

o poparcie w sporze z Ormianami lwowskimi o unię z Kościołem łacińskim, Lwów, 1631 roku.

Org. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, Korespondencja Tomasza Zamoyskiego, drugiego Ordynata. Listy różnych osób do Tomasza Zamoyskiego 1628–1637, sygn. 390, s. 27–28.

Jaśnie Wielmożny M[iło]sciwy Panie Podkanclerzy Koronny²⁵
Panie a dobrodzieiu mnie wielce M[iło]sciwy

Nie tajny mi iest gorący affect W[iel]m[oźnego] mo[jego] M[i-
ło]sciwego Pana do pozyskania dusz ludzkich a pogotowiu tych
ktorzy tu advena będąc sanitatis et religionis Catholica gentibus
et turpi heretica labe infectis hominibus gloriam diceat, y sami
per obedentiam Summo Pontifici naprostowani przez wiare pra-
wowierną wielom do zbawienia powodem będą. Wiem isz W[iel]
m[oźny] moy M[iło]sciwy Pan zrazu mię adversarijs powstawac
nieradził, y owszem do zgody miłości posłuszenstwa y potępia-
nia herezyi przywoździć raczyłeś, iednak oni tak pożyteczney
rady odstąpiwszy nie tylko mię pozwami zadwornemi wyciągneli
ale y lotrzykow swawolnych na odcięcie mi zdrowia po drogach
iako mam od pewnych ludzi wiadomość z gotowali Motus nowe
gdziebym sie w drogę z domu do Warszawy puscił nastroili. Mało
im natym że mi dochody odcięli ale y rzeczy potrzebnych do odpra-
wowania kaplanskich y Biskupich powinności moich zabronieli.
Życzyłbym ia był sobie ustnie informatią y J.[ego]K.[rólewskiej]
M.[ości]²⁶ y W[iel]M[oźnemu] memu M[iło]sciwemu Panu dac
y iuzem się prawie na drogę nagotował az mię y rada zyczliwych
y prawowiernych przy[j]aciół y samego Je[go] M[o]sci X.[iędza]

²⁵ Tomasz Zamoyski (1594–1638) – podkanclerzy wielki koronny w latach 1628–1635, kanclerz wielki koronny w latach 1635–1638.

²⁶ Zygmunt III Waza (1566–1632) – król polski i wielki książę litewski w latach 1587–1632, król Szwecji w latach 1592–1599.

Arcybiskupa Lwowskiego²⁷ zatrzymała. Wysyłam iednak rodzonego moiego²⁸ [brata] y z drugim takze katolikiem²⁹, którzy ieśliby tego byla potrzeba [s. 27] oznaymią abym się sam stawił. Unizenie proszę W[iel]M[oznego] mo[jego] M[iło]sciwe[go] Pana aby iesli sprawa moia albo raczey religionis et Eccl[esi]ae Catholicae przed sadem J.[ego]K.[rólewskiej]M.[ości] przypadnie oney miłosciwą łaskę swoią pokazać raczył y owszem one zalecic chciał aby dusz tak wiele nieginelo aby się w Krolestwie Katolickiem niepokoy in religione nieszerzył, aby schisma wielekroc przez roznych P[atry]archow y samych Ormian w tym Krolestwie z niesione gory nie brało. Co ia y z wielu ynnych prawowiernych Com W[iel]m[oznemu] memu M[iło]sciwemu Panu przed Panem Bogiem usługami moiemi płacic winien będę, do ktorego się Milosciwey łaski pilnie oddaie. Dan we Lwowie Febr[uari]: 1631

W[iel]m[oznego] mego M[iło]sciwego Pana uprzeymie życzliwy
Mikołaj Torosowic Arci biskup^a
Ormianskij Lwowski³⁰ [s. 28]

^a nad podpisem z prawej strony współczesna pieczętka Archiwum Głównego Akt Dawnych.

Uw: w lewym górnym rogu pisane inną ręką adnotacje archiwalne:

Część 2. Tom XXI.

Plik. 264:

MX. II.

Marcin Łukasz Majewski

---

²⁷ Jan Andrzej Próchnicki (ok. 1553–1633) – duchowny katolicki, arcybiskup lwowski obrządku łacińskiego w latach 1614–1633.

²⁸ Awedyk Torosowicz (?–1674) – zakrystian katedry ormiańskiej we Lwowie, brat arcybiskupa Mikołaja Torosowicza.

²⁹ Postać niezidentyfikowana.

³⁰ Mikołaj Torosowicz (między 1602 a 1606–1681) – duchowny ormiański, arcybiskup lwowski ormiański w latach 1627–1681.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Zamoyskich, Seria I Korespondencji. Korespondencja Tomasza Zamoyskiego, drugiego Ordynata. Listy różnych osób do Tomasza Zamoyskiego 1628–1637, sygn. 390.

Źródła publikowane

- Arakel z Tebryzu, *Księga dziejów*, PIW, Warszawa 1981.
- *Jasachy gminy Ormian lwowskich za lata 1598–1638 w języku ormiańsko-kipczackim w opracowaniu Krzysztofa Stopki*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020.
- Lehacy Symeon, *Historia Nigola*, [w:] S. Lehacy, *Zapiski podróżne w tłumaczeniu z języka ormiańskiego i w opracowaniu Hripsime Mamikonyan*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2022, s. 375–405.

Opracowania

- Stopka Krzysztof, *Genealogia Torosowiczów, czyli o przodkach i rodzinie twórcy unii Ormian polskich z Kościołem katolickim*, „Lehahyer” 2015, t. 3, s. 7–60.
- Stopka Krzysztof, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.
- Stopka Krzysztof, *Torosowicz Mikołaj*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 54, z. 3 (222), IH PAN, Warszawa–Kraków 2022, s. 434–444.
- Stopka Krzysztof, Zięba Andrzej A., *Ormiańska Polska*, Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, Warszawa 2018.